

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה יט: "ברכות אין מעכבות זו את זו"

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה יט: "ברכות אין מעכבות זו את זו"

רקע

סוגייתנו עוסקת בשאלת יסוד במהות ברכות קריאת שמע. קריאת שמע וברכותיה מהוות חטיבה אחת, ולכן אסור להפסיק בדיבור מתחילת ברכה ראשונה שלפני קריאת שמע עד סוף הברכה האחרונה שלאחריה [כך מפורש במשנה יג.]. הדיון בסוגייתנו הוא אם יש לכל אחת מהברכות גם קיום עצמאי, או שכל קיומה הוא רק כחלק מהחטיבה כולה.

מקורות

- א. גמ' יא :-יב. "תנן התם אמר להם הממונה... אהבה ואחזה ושלום וריעות"
- ב. משנה יג. "... אם כוון לבו יצא"
- ג. תוס' יג. ד"ה היה; הגהות הב"ח אות ב
רא"ש פ"ב סי' א
רשב"א יא: ד"ה ושמע מינה
טור סי' ס, "... תחלה אינו מעכב"
להעמקה: מאירי יא: ד"ה ובסוגיא זו, והרי למדת
- ד. רמב"ם הל' קריאת שמע פ"א ה"ח
- ה. שו"ע סי' ס סע' ב-ג, ומשנה ברורה

רשב"א ד"ה ושמע מינה

ושמע מינה ברכות אין מעכבות זו את זו, לעולם דאמר אהבה רבה ולא אמר יוצר אור וכי מטא זמניה מימר אמר ומאי ברכות אין מעכבות זו את זו להקדים. ופסק רבינו האי גאון ז"ל כך בפירושו דסדרן אינו מעכב אבל ודאי צריך הוא לקרות את שתיהן, והא דתנן לקמן [יג.] היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיוון לבו יצא, דשמעת מינה שאין הברכות מעכבות דהא התם לא קרא בברכותיה דהא קורא להגיה כדאוקימנא לה התם, והכין דייק מינה התם בירושלמי [פ"ב ה"א (ג)], תירץ רבינו האי ז"ל דהכא בציבור וכדקתני אמר להם הממונה, והתם ביחיד. ויש מקצת מן הגאונים ז"ל שאמרו דבין ביחיד בין בציבור אין מעכבות כסתמא דמתניתין דהיה קורא דלא חלקה בין יחיד הקורא לציבור הקורין, וכך נראה בעיני כדבריהם, דמה שאמרו כאן: לא לעולם דאמר אהבה רבה ולא אמר יוצר אור - דחייב בעלמא הוא דדחינן לה ולאוקמי דלאו בפירוש אתמר אלא מכללא. ואורחא דתלמודא בהכין, דכי אמרינן לאו בפירוש איתמר אלא מכללא ואיתחזי להו לבעלי הגמרא דמתברר שפיר מההוא כללא נקטי ליה כמפורש ומקשו ואלא מאי מכללא - כלומר כיון דדבר מוכרח הוא כן ממשמעו לאו מכללא הוא אלא בפירוש, ודחו משום דאיכא למימר הכין - כלומר שיש לבעל הדין לחלוק ולמימר ביה טעמא אחרינא, אבל מכל מקום לא שבקינן מאי דנקיט מכלליה מרה דההוא שמעתא ותפסינן מאי דאיכא לדחויי ביה. והכא נמי ר' זריקא דאיפשיטא ליה הכין מכללא דרצה לומר איהו תפסינן ולאו מאי דדחינן, כלומר דאיכא לדחוייה מאי אין מעכבות להקדים, דההיא סברא רבי יצחק בר יוסף בעצמו הוא דחש לה ועלה קא סמיך למיקרא לה מכללא,

ולאו פלוגתא היא אדרבי זריקא, כנ"ל. ומיהו לענין פרושא דירושלמי דדייק מהתם אין ברכות מעכבות, יש לי לפרש דמאי אין מעכבות, להקדים לקריאתה, אבל חוזר הוא ומברך אותן לאחר מכאן בלא קריאת שמע, וכענין שאמרו בברכת יוצר אור דכי מטי זימנא מימר אמר.

טור אורח חיים סימן ס

ברכה שנייה פליגי בפתיחתה: רב יהודה אמר שמואל: אהבה רבה, ורבנן אמרי: אהבת עולם. ופסק רב אלפס כרבנן, והגאונים הכריעו לומר שחרית "אהבה רבה" וערבית "אהבת עולם" לצאת ידי שניהם, וכן נוהגין באשכנז. ואינה פותחת בברוך לפי שהיא סמוכה לברכת יוצר אור, וחזתם בא"י הבוחר בעמו ישראל באהבה: וברכות אלו, דוקא לכתחילה צריך לאומרם, אבל אם קראה בלא ברכות יצא, דתנן: היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיון לבו יצא ידי קריאה, אף על פי שלא בירך לפניו ולאחריה, וכן פירש רבינו חננאל, והכי איתא בירושלמי [פ"ב ה"א (ב)]: זאת אומרת ברכות אינן מעכבות. ורב האי פירש: ודאי אם לא אמרן לברכות כלל מעכבות, אלא לענין זה קאמר בירושלמי שאינן מעכבות, שאם שינה הסדר לומר ראשונה לבסוף ושנייה תחילה אינו מעכב.

הסבר הסוגיה

אמר רבי זריקא אמר רבי אמי אמר רבי שמעון בן לקיש: זאת אומרת ברכות אין מעכבות זו את זו.
[גמ' יא:]

הגמ' מביאה את המשנה במסכת תמיד [לב:]: האומרת שכהנים בבית המקדש בירכו ברכה אחת משתי הברכות שלפני קריאת שמע, קראו את שמע, ובירכו "אמת ויציב", עבודה וברכת כהנים. נחלקו האמוראים מהי הברכה שבירכו. שמואל סובר שבירכו ברכת "אהבה רבה", ומכך שרבי זריקא אמר רבי אמי אמר ריש לקיש למד ממשנה זו שברכות אינן מעכבות זו את זו, דייקה הגמ', שלדעתו בירכו ברכת "יוצר אור". דוחה הגמ', שהם בירכו ברכת "אהבה רבה", וריש לקיש למד מכאן, שסדר הברכות אינו מעכב.

כדי להבין את דברי הגמ' יש להקדים, שיש שתי אפשרויות להבין מדוע בירכו בבית המקדש ברכה אחת בלבד: א. הכהנים הקדימו קריאת שמע לפני זמנה, ובזמן זה היה אסור לברך את הברכה השנייה. ב. הכהנים קיצרו את תפילתם כדי שלא להשהות את עבודתם זמן רב.

אם הכהנים בירכו ברכת "אהבה רבה", שני ההסברים תקפים. ניתן לומר שהם לא בירכו ברכת "יוצר אור" או כדי שלא להשהות את עבודתם זמן רב או מפני שהם קראו קריאת שמע לפני הזמן שיכיר את חברו, וזמן ברכת "יוצר אור" הוא רק כשיש אור רב. אם הכהנים בירכו ברכת "יוצר אור" רק ההסבר השני תקף, שכן אין מציאות שהגיע זמן "יוצר אור" ולא הגיע זמן "אהבה רבה".

ריש לקיש הוכיח ממשנה זו שברכות אינן מעכבות זו את זו, ולכל אחת מהברכות יש קיום עצמאי אף אם לא יברכו את האחרות כלל. אם הברכה שהכהנים בירכו היא "אהבה רבה", אין מקום להוכחת ריש לקיש, שהרי ניתן לפרש שהכהנים לא אמרו "יוצר אור" מפני שלא הגיע זמנה, וכשהגיע זמנה בירכו אותה כדי להשלים את ברכות קריאת שמע כדין. אם

הברכה שהכהנים בירכו היא "יוצר אור", הוכחת ריש לקיש מובנת, שכן הסיבה להשמיט ברכת "אהבה רבה" היא רק כדי לקצר את תפילת אנשי המשמר, ואם כך ברכות אינן מעכבות זו את זו. ואם תקשה שעדיין אין ראיה, שהרי יכול להיות שהם השלימו את הברכה לאחר סיום עבודתם, מסביר המאירי [ד"ה ובסוגיא זו] שברכת "אהבה רבה", שמזכיר בה ענין התורה, יותר מיוחדת לקריאת שמע מברכת "יוצר אור", והקורא קריאת שמע עם ברכת "יוצר אור" אינו רשאי לברך ברכת "אהבה רבה" לאחר הקריאה.

דוחה הגמ', שניתן לפרש את דברי ריש לקיש ש"ברכות אינן מעכבות זו את זו" בדרך אחרת, ולפיה אין ראיה שבירכו במקדש ברכת "יוצר אור". כוונת ריש לקיש באמרו ש"ברכות אינן מעכבות זו את זו" היא שסדר הברכות אינו מעכב. היתה הוה אמינא שקריאת שמע וברכותיה הן יחידה קשוחה שלא ניתן לשנותה, אך מהעובדה שבמקדש בירכו לפני קריאת שמע רק את ברכת "אהבה רבה" ודחו את ברכת "יוצר אור" לכשיגיע זמנה, מוכח שניתן לשנות את סדר הברכות.

נחלקו הראשונים מהי מסקנת הסוגיה. הרשב"א [ד"ה שמע מינה. זו כנראה גם שיטת הר"ח המובאת ברא"ש פ"ב סי' א] סובר שמסקנת הסוגיה היא שברכות אינן מעכבות זו את זו. האפשרות השנייה נאמרה בדרך דחייה בעלמא. רב האי גאון [ברא"ש שם] ותוס' [יג.] סוברים שמסקנת הסוגיה היא שברכות מעכבות זו את זו, ורק סדר הברכות אינו מעכב.

המשנה בריש פרק שני [יג.] אומרת: "היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיוון לבו יצא". הירושלמי [פ"ב ה"א (יב)], מובא בתוס' יג. ד"ה היה] מוכיח מכאן שברכות אינן מעכבות, שהרי יוצא ידי חובה בקריאה זו אף שקרא ללא הברכות.

בפשטות נראה, שירושלמי זה אינו קשור לסוגייתנו, ולא ניתן להוכיח ממנו שאנו פוסקים ש"ברכות אינן מעכבות זו את זו". הסיבה לכך כפולה:

א. הירושלמי דן אם הברכות מעכבות את קריאת שמע, והבבלי דן אם הברכות מעכבות זו את זו. ניתן לומר, שברכות מעכבות זו את זו, מכיוון שכולן מדרבנן, ואינן מעכבות את קריאת שמע, שהיא מהתורה [סברא זו מופיעה במאירי ד"ה והרי למדת].

ב. משמעות המונח "ברכות אינן מעכבות" כפי שמובא בירושלמי, שונה ממשמעותו בבבלי. כשנאמר בבבלי ש"ברכות אינן מעכבות זו את זו" הכוונה היא שניתן לצאת ידי חובה ברכה אחת, אף שאת חברתה לא בירך כלל. בירושלמי לא משמע כך, שהרי אין ראיה מהמשנה בריש פרק שני שלא קרא את הברכות לאחר הקריאה, אלא משמעות המונח בירושלמי היא, שניתן לצאת ידי חובה אף שלא ברך עם הקריאה [סברא זו מופיעה ברשב"א ד"ה ושמע מינה, טור סי' ס, והגהות הב"ח דף יג.]. במילים אחרות, משמעות הביטוי "ברכות אינן מעכבות" בירושלמי שונה ממשמעותו בתחילת הדיון בבבלי, וקרובה יותר להבנה בסוף הדיון שמדובר ב"סדר ברכות" שאינו מעכב.

למרות שתי הסיבות הללו לנתק בין סוגייתנו לבין הירושלמי, יש ראשונים המחברים ביניהם. רב האי גאון [מובא ברשב"א יא: ד"ה ושמע מינה, וברא"ש פ"ב סי' א] ותוס' [יג. ד"ה היה] סוברים שמסקנת סוגייתנו היא שסדר הברכות אינו מעכב, אך ברכות מעכבות זו את זו. הם

מקשים שמסקנת הסוגיה סותרת את דברי הירושלמי, שברכות אינן מעכבות זו את זו¹, ומתרצים שסוגייתנו עוסקת בציבור, שבו הברכות מעכבות זו את זו, ואילו הירושלמי עוסק ביחיד שאצלו הברכות אינן מעכבות זו את זו.

דברי רב האי גאון לכאורה חסרי פשר, אם יחיד יוצא ידי חובתו אף שלא בירך את כל הברכות, מדוע אינו יוצא ידי חובתו בציבור, וכי יחיד בתוך ציבור גרוע יותר מיחיד בביתו? ! התשובה לתמיהה זו היא על פי פסק הרמב"ם [הל' תפילה פ"ח ה"ה] שאדם אינו מוציא את חברו בברכות קריאת שמע, ורק שליח ציבור יכול להוציא את הציבור ידי חובתו. ברכות מעכבות זו את זו, ולכן שליח ציבור המחסיר ברכה אחת אינו מוציא את הרבים ידי חובתם. נראה להסביר שבברכות קריאת שמע יש שני דינים: א. אמירת שבחו של מקום. ב. קיום במצות תפילה². ברכות אינן מעכבות זו את זו מפני שבכל ברכה יש קיום עצמאי של שבחו של מקום, אך כדי שהברכות ישתלבו במצות תפילה חייבים לומר את כולן. כשם ששליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובת תפילה, כך שליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובת ברכות קריאת שמע³, אך כיוון שיכולת ההוצאה ידי חובה מותנית בכך שהברכות הן חלק ממצות תפילה, ברכות מעכבות זו את זו, והוא אינו מוציא ידי חובה כשאינו מברך את כולן.

הטור [סי' ס] מביא את שיטת רב האי בניסוח אחר: "ורב האי פירש ודאי אם לא אמרן לברכות כלל מעכבות אלא לענין זה קאמר בירושלמי שאינן מעכבות שאם שינה הסדר לומר ראשונה לבסוף ושנייה תחילה אינו מעכב". משמע מדבריו [וכך מפרשו גם הב"ח (סעי' ב ד"ה וברכות)] שהוא חולק על הרשב"א בהבנת שיטת רב האי גאון, ולדעתו מסקנת הבבלי היא שברכות מעכבות זו את זו, ודברי הירושלמי מתפרשים כפי שהובא לעיל, שסדר הברכות אינו מעכב את הקריאה. בשיטה זו מתחדש שלהלכה ברכות מעכבות זו את זו, ומעכבות גם את הקריאה.

מפסק הרמב"ם משמע שהוא מאמץ להלכה את הבנת הטור בשיטת רב האי גאון. הרמב"ם [פ"א ה"ח] פוסק: "הקדים ברכה שנייה לברכה ראשונה בין ביום בין בלילה בין לפניה בין לאחריה - יצא, לפי שאין סדר בברכות". מלשון הרמב"ם "לפי שאין סדר בברכות" משמע שסדר הברכות אינו מעכב, אך הברכות מעכבות זו את זו⁴.

סיכום

¹ הסתירה שהקשו בין הבבלי לבין הירושלמי מוכיחה שהם פירשו שמשמעות המושג "ברכות מעכבות זו את זו" היא שקריאת שמע עם ברכותיה מהוות חטיבה אחת שאינה ניתנת להפרדה. אמנם ניתן לברך חלק מהברכות עם קריאת שמע וחלק אחריה [כשם שניתן לתקוע תשע תקיעות בתשע שעות], אך חייבים לקרוא לפחות ברכה אחת עם קריאת שמע.

² עיין לעיל עמ' 40 שדין זה עצמו מורכב משני דינים: א. קריאת שמע וברכותיה מהוות "מתיר" לתפילה. ב. תפילה מצטרפת עם קריאת שמע וברכותיה לקבלת עול מלכות שמים שלמה.

³ ההשוואה בין קריאת שמע לתפילה אינה מלאה. בתפילה שליח ציבור מוציא רק את מי שאינו בקי, ובקריאת שמע הוא מוציא גם את הבקי. תפילה רחמי היא, ולכן הבקי צריך לבקש רחמים על עצמו, ברכות קריאת שמע אינן רחמי, ואף הבקי יוצא על ידי שליח הציבור.

⁴ הכסף משנה [נה"ח ד"ה הקדים] מפרש שלדעת הרמב"ם ברכות אינן מעכבות זו את זו. עיין בספר המפתח ברמב"ם פרנקל, שאחרונים רבים חולקים על הכסף משנה בהבנת הרמב"ם.

סוגייתנו דנה אם ברכות קריאת שמע מעכבות זו את זו, ובירושלמי יש דיון אם הברכות מעכבות את קריאת שמע. נחלקו הראשונים ביחס שבין שני התלמודים ובפסיקת ההלכה: הרשב"א פוסק שמסקנת הבבלי היא שברכות קריאת שמע אינן מעכבות זו את זו, ומסקנה זו תואמת את דברי הירושלמי שברכות אינן מעכבות את קריאת שמע. מהטור בדעת רב האי גאון ומהרמב"ם משמע שמסקנת הבבלי היא שברכות מעכבות זו את זו, וסדר הברכות אינו מעכב. לדעתם אין סתירה בין הבבלי לבין הירושלמי כיוון שדברי הירושלמי ש"ברכות אין מעכבות" מתייחסים לסדר הברכות. רב האי גאון [כפי שמוכח ברשב"א] מבין שמסקנת סוגייתנו היא שברכות מעכבות זו את זו ורק סדרן אינו מעכב. לדעתו הירושלמי סותר דברים אלו, ואומר שברכות אינן מעכבות. הוא מתרץ את הסתירה בין התלמודים, שבציבור ברכות מעכבות זו את זו ואת קריאת שמע, אך ביחיד הן אינן מעכבות זו את זו ואף לא את הקריאה.

סוגיה זו מבארת בצורה ברורה את היחס שבין קריאת שמע לבין ברכותיה: מהטור בדברי רב האי גאון ומהרמב"ם משמע שקריאת שמע צמודה לברכותיה, ומדובר לא ניתן לנתק ביניהן [אין הכרח לאומרו ביחד, שהרי סדר ברכות אינו מעכב, אך חייבים לומר את כולן]. מהרשב"א עולה שהקשר בין הברכות לבין קריאת שמע הוא רק לכתחילה. שיטה זו תואמת את שיטתו [לעיל עמ' 24], שברכות קריאת שמע נתקנו כברכות עצמאיות, ואינן קשורות בקשר מהותי לקריאת שמע. לפי שיטת הרשב"א בשם רב האי גאון, יש קשר מהותי בין קריאת שמע לברכותיה, קשר זה הוא הכרחי בציבור, ולכתחילה גם ביחיד.⁵

הלכה

השו"ע [סי' ס סע' ב-ג] פוסק: "קרא קריאת שמע בלא ברכה יצא ידי חובת קריאת שמע וחוזר וקורא הברכות בלא קריאת שמע. ונראה לי שטוב לחזור ולקרות קריאת שמע עם הברכות. סדר הברכות אינו מעכב שאם הקדים שנייה לראשונה יצא ידי חובת ברכות". המשנה ברורה [סק"ו, וביאור הלכה ד"ה שאם] מפרש, שהשו"ע פוסק שברכות אינן מעכבות זו את זו, ולכן אף אם בירך ברכה אחת בלבד, יוצא ידי חובת הברכה. הפרי מגדים [משבצות זהב אות א] מפרש, שטוב לחזור ולקרוא קריאת שמע עם הברכות, מחשש לשיטה שברכות מעכבות זו את זו.⁶

המגן אברהם [סי' נח סק"ה] פוסק על פי סוגייתנו שאין לברך "יוצר אור" לפני משיכיר את חברו. כך פוסק גם המשנה ברורה [סקי"ז].⁷

⁵ עיין לעיל עמ' 65 שהזיקה בין קריאת שמע לבין ברכותיה שזורה בנוסח הברכות.

⁶ עיין לעיל עמ' 66 הסברים אחרים לפסק השו"ע.

⁷ פסק זה הוא כנגד פסק השו"ע [סי' נח סע' ג] שניתן לברך "יוצר אור" מעלות השחר.